

УДК 159.923 (045)

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДІЄВО ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

З.С.Савчук

Анотація. У статті розглядається проблема формування особистості та розкриття сутності даного питання у психолого-проблемному контексті; визначаються головні психологічні фактори, що діють у процесі формування функціональної особистості, її готовності до діяльності.

Ключові слова: особистість, формування особистості, психологічна проблема, психологія особистості, мотиви особистості, діяльність, інтереси, психологічна готовність.

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования личности и раскрытие сущности данного вопроса в психолого-проблемном контексте; определяются главные психологические факторы, действующие в процессе формирования функциональной личности, ее готовности к деятельности.

Ключевые слова: личность, формирование личности, психологическая проблема, психология личности, мотивы личности, деятельность, интересы, психологическая готовность.

Summary. The article deals with the problem of identity formation and disclosure of the nature of this issue in the context of psychological and troubled; identify major psychological factors that are in the process of functional personality, her willingness to work.

Keywords: personality, identity formation, psychological problem, personality psychology, personality motives, activities, interests, and psychological readiness.

Постановка проблеми. Сьогодні, в період перебудови освіти, роздуми про формування та розвиток особистості набули особливо активного звучання.

Ці ідеї стверджуються у Національній доктрині розвитку освіти України, розвиваються та конкретизуються у чинному законодавстві в галузі освіти. Положення, закладені в ньому, актуалізують питання підготовки молоді до майбутньої професійної діяльності у тісному зв'язку з її особистісним розвитком. Тобто, йдеться про формування та розвиток особистості нового типу, особистості з високим рівнем творчого мислення, здатної гнучко реагувати на зміни в навколишній дійсності та самій творити їх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Психологічні проблеми формування повноцінно функціональної особистості, визначення її змісту цікавили як дослідників минулого (А.Макаренко, В.Сухомлинський), так і сучасних учених (Д.Белугін, А.Бойко, В.Рибалка та ін.).

Проблемам формування особистості присвячено значну кількість досліджень. Більшість науковців визначають психологічні проблеми формування особистості як системне явище, певну сукупність взаємозв'язаних елементів: творчих здібностей, творчого процесу, ступеня індивідуального розвитку творчих здібностей, якостей особистості, що забезпечують творчу діяльність, яку можна стимулювати і спрямовувати в певну систему: М.Бахтін, І.Бех [4], Ю.Бабанський [3], Я.Пономарьов, С.Рубінштейн, Б.Теплов. Найважливішими у формуванні повноцінної особистості вважають психологічні аспекти формування творчості, внутрішні процеси, механізм уяви, сприйняття, фантазії, волі – основою творчої діяльності. Наукові праці Г.Альтшуллера, В.Клименка, В.Моляко, Ю.Кулоткша, Д.Пойа торкаються проблеми управління процесом творчості, створення умов, які б забезпечували інтуїтивне осягнення ідей розв'язання проблеми; створення творчого клімату в науковому, педагогічному та учнівських колективах, пропонують особливі евристичні прийоми стимулювання творчої активності особистості.

Концептуальним положенням щодо психологічних проблем формування повноцінно функціональної особистості присвячені роботи вчених: О.М.Леонт'єва, Б.Ф.Ломова, К.К.Платонова, В.Г.Асєєва, Л.І.Божович, Б.В.Зейгарник, В.Алфімова, В.Бутенко, М.Поташник, С.Сисоєва [11].

Незважаючи на значну кількість досліджень та значний обсяг опублікованих праць, проблему формування повноцінно функціональної творчої особистості не можна вважати розв'язаною. Вона завжди актуальна і надзвичайно важлива, враховуючи об'єктивну потребу суспільства у формуванні гармонійної, цілісної, всебічно розвинутої особистості.

Актуальність порушеної проблеми, об'єктивна потреба у постійному розвитку та оновленні шляхів формування повноцінно функціональної особистості в сучасному суспільстві й зумовили вибір теми статті.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження стану психологічних проблем формування повноцінно функціональної особистості та розкриття сутності даного питання у психолого-педагогічному контексті. Для нашого дослідження важливим є визначення головних факторів, що складають психологічні проблеми у процесі формування особистості.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням окремих наукових результатів. Формування повноцінно функціональної особистості – безперервний та винятково складний процес, у якому діють багато факторів, як стихійних, так і цілеспрямованих.

Отже, особистість людини являє собою дуже складне психічне утворення. Вивчення особистості та робота з нею мають виключати ті надмірні спрощеність та узагальненість, які, на жаль, поширені й сьогодні. Вся діяльність потребує застосування досить складного логічно-психологічного підходу, якому притаманна певна організація відповідних психологічних понять та категорій. Без такого підходу та спеціального поняттєвого інструмента аналізу та синтезу робота практикуючого психолога може втратити свій реальний зміст та ефективність.

Професійні психологи України починають усвідомлювати внесок української психології в наукове розуміння сутності, розвитку й функціонування особистості. Значно сприяє цьому та увага, що її привертає до себе феномен особистості у світовій науці: філософії, педагогіці, психології тощо.

Спроби формування розгорнутої психологічної концепції особистості призвели в останні роки до розвитку ряду нових положень, що розкривають зміст поняття “особистість”, що дають можливість розглядати особистість як психологічне утворення, яке формується у життєвих стосунках індивіда в результаті перетворення його діяльності. Працями В.В.Давидова (1978, 1979, 1986), Е.В.Льєшкова (1960, 1968), А.В.Петровського (1973, 1984) і ряду інших дослідників показано, що в особистості виражена сила індивідуалізованих загальних потреб, мети, цілей групи. Для особистості істотні творче начало, готовність і вміння ламати стереотипи відносин людей і їхнього мислення, вміння виробляти нові еталони власної діяльності.

Практично загально прийнятим є розуміння формування повноцінно функціональної особистості як перспективно спрямованого інтегративного процесу творення суб’єкта певної форми життєдіяльності, в якому психічний розвиток взаємозумовлений реальним розвитком і формуванням особистості.

Низка авторів розглядають формування функціональної особистості як психічний феномен, який визначає стійкість діяльності людини в полімотивованому просторі (Л.І. Захаров, М.А. Котик, Б.А.Соснівський).

Деякі автори розглядають психологічні проблеми формування повноцінної особистості в контексті знань, умінь, дій реалізованих при досягненні визначеної мети (Б.С. Братусь, В.П. Зінченко та ін.).

Функціональність особистості значною мірою визначає вміння особистості прогнозувати, володіти мистецтвом антиципатії, що дозволяє успішно справлятися з поставленими завданнями (Л.А.Фегун, М.І.Сторов та ін.).

Загалом у психологічних дослідженнях виявляються два підходи до розуміння психологічних проблем формування повноцінної функціональної особистості: функціональний і особистісний. Вихідним при цьому є поняття "готовність особистості до дії". Перший визначає розуміння готовності до дії як стану мобілізації всіх психофізіологічних систем особистості, що забезпечують ефективне її виконання. В цьому напрямі проводились дослідження Н.Д.Левітова, Г.М.Гаєвої, Є.Л.Льїна, Л.С.Нерсисян, М.А.Котик.

У дослідженнях розрізняють поняття психологічної дії — готовності до діяльності та готовності до праці. У літературі висувається припущення, що готовність до дії більше об’ємна категорія ніж професійна готовність, більш того, стверджується, що психологічна готовність є саме елементом останньої.

Найбільш повне співвідношення цих понять наведено в дослідженні Ананьєва Б.Г. Готовність до дії — є "сукупність індивідуальних факторів, які забезпечують ефективне включення в діяльність" [1].

Такі підходи обумовлені як специфікою структури діяльності, що розглядається, так і співпаданням теоретичних позицій дослідників.

Найбільш повну розробку теоретичних підходів психологічних проблем формування дієво функціональної особистості розкрито в працях Я.Л.Коломинського, Є.М. Борисової, А.В.Масанова та ін. Цими вченими розробляються такі питання, як онтогенез психологічної готовності особистості до діяльності, її функціональні здібності.

Однак суперечності між бажаннями і дійсними станами особистості є вихідними, необхідними, але недостатніми для розгортання актуальної діяльності.

Роль діяльності, тобто реальних відносин з дійсністю, полягає саме тому, що тільки в діяльності

потенціальні суперечності розвитку стають актуально діючими на формування особистості.

Поки діяльність особистості розгортається за межею сфери актуального прояву суперечностей розвитку, індивід може і не підозрювати про його існування. І тільки коли сфера суперечностей і сфера діяльності хоч частково поєднуються, виникає актуалізація, виявлення цієї суперечності і вона починає діяти як рушійна сила формування особистості.

Якщо особистість — це соціальна сутність людини, то вона неминуче несе на собі відбиток суспільної системи і є її продуктом. Для особистості однією з істотних потреб є потреба виконання громадського обов'язку. Самореалізація особистості завжди характеризується через її функції, коли особистість стає суб'єктом власного розвитку. Це добре підтверджується думкою Ф.Баррона [5, с.153], який вважає здатність проектувати себе головною функцією особистості, здійснюваною за допомогою творчої діяльності.

Рівні формування особистості не слід розуміти як стани, розділені в часі, точно так ступені розвитку — це хронологічні стадії, а скоріше характеристики якихось якісних результатів формування і розвитку, які не завжди послідовні. Елементи самореалізації можуть спостерігатися дуже рано. Прикладом тому є обдаровані діти, які вибірково й інтенсивно займаються улюбленим видом діяльності, що є умовою розвитку їхніх здібностей. Дитяча обдарованість — один із проявів функціональної особистості.

Розвиток припускає формування нових потреб особистості (вторинних, третинних і т.д.).

Однак самими лише потребами як першоджерелами розвитку не можна пояснити приклади вищого розвитку здібностей особистості, як не можна звести їх до соціальних факторів. Крім дієвої активності, яка витікає з базових потреб і спрямована на адаптацію в конкретній ситуації, або як її називає В.А. Петровський [10], не адаптивна активність особистості. Вона не може бути пояснена з позиції теорії адаптації, але добре вписується в концепції самореалізації повноцінної функціональної особистості.

Суспільство дає соціальне замовлення на генія, але його здібності і функції не визначаються рівнем розвитку суспільства, не є лише інтеріоризацією здібностей, втілених у людській культурі. Геній завжди переростає свою епоху або створює нову епоху. Як стверджував О.Г.Асмолов, індивідом народжуються, особистістю стають, індивідуальність відстоюють [2].

Потреби, згенеровані генієм, настільки своєрідні, що вони не впливають безпосередньо з життєвих потреб людини. Їх може сформувати лише особлива особистісна спрямованість генія, яка в поєднанні з іншими особливостями являє собою феномен, що його ми називаємо готовністю до самореалізації. Ці потреби задовольняються різними формами активності і діяльності, серед яких одне із провідних місць займає творча діяльність. Одним із мотивів творчості виступає бажання самореалізуватися. У творчій діяльності особистість творить сама себе [6, с.20]. Тому, говорячи про стан готовності до творчої функціональної діяльності, потрібно сказати про стан готовності особистості до самореалізації.

Психологічна готовність до діяльності — це системне явище, що проявляється у вигляді ситуативної (наприклад, стан натхнення) або тривалої, стійкої готовності, що є діалектичною єдністю психічних станів та властивостей особистості. Готовність являє собою систему особистісної та функціональної, а також змістовної та оцінної сторін. Український психолог Г.С.Костюк писав: "Виникають найвищі форми саморуху особистості, що розвиваються, що виражаються в свідомій цілеспрямованості, у прагненні працювати над собою, виробляти в себе ті чи інші якості, керуючись певним ідеалом, підкорювати своїй владі гру сил своєї власної природи. За наявності такої цілеспрямованості особистість до певної міри сама починає керувати своїм власним психічним розвитком" [7, с.16].

Виділені блоки — це різні форми прояву готовності, що зустрічаються в реальній життєдіяльності особистості.

Перший блок — ставлення до себе — являє собою елемент самосвідомості особистості. Воно включає в себе оцінку своїх можливостей, яка може виражатися в усвідомленні покликання, особливого призначення особистості, можливості розв'язати завдання, недоступні іншим. Однак воно може бути і неусвідомленим або недостатньо усвідомленим і спиратися на інтуїцію. Цей блок включає в себе образ ідеального "Я", або ширше — ідеал особистості.

Другий блок — функціональна спрямованість — являє собою мотиви і потреби творчості (мотиви самореалізації) і цілісні орієнтації особистості. Потреби можуть бути розділені на дві групи: потреби творити "щось" і потреби творити "себе". Потреби і ціннісні орієнтації виражають в інтересах, схильностях, бажанні діяти, творити, потреби виразити себе у власному творі. Оцінний бік готовності являє собою систему функціональних відносин особистості [9].

Третій блок — це творчі здібності особистості, що є найважливішим чинником (фундаментом)

самореалізації. Розвиток здібностей безпосереднім чином пов'язаний з розвитком творчого ставлення до себе і спрямованості.

Четвертий блок – це система, що являє собою інструментарій, сприяє реалізації потреб у творчості та самореалізації. Це не тільки безпосередній досвід, але й фіксовані, сформовані установки, диспозиції особистості. Установка визначає спрямованість активності особистості і трактується саме як готовність до певних способів функціональної діяльності.

Якщо ж повноцінна функціональна активність особистості недостатня, то формування особистості при цьому відбувається за принципом адаптації.

Суб'єктивні фактори – готовність до самореалізації – з'являються вже на ранніх етапах розвитку особистості. Це видно на прикладах ранньої дитячої обдарованості, найважливішим компонентом якої, на думку Н.С.Лейтеса [8], є схильність до творчої праці.

Висновки. На основі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури щодо питання формування повноцінної функціональної особистості можна дійти висновку, що творчість – це вид людської діяльності, пов'язаний з новизною процесу і продукту діяльності та спрямований на розв'язання суперечностей (вирішення творчих завдань), для якого необхідні об'єктивні (соціальні, матеріальні) та суб'єктивні особистісні умови (знання, уміння, творчі здібності).

Відомо, що найбільш повне розкриття здібностей людини можливе лише в суспільно значимій діяльності. Причому важливо, щоб здійснення цієї діяльності детермінувалось не тільки ззовні (суспільством), але і внутрішньою потребою самої особистості. Діяльність особистості в цьому випадку стає самодіяльністю, а реалізація її здібностей у даній діяльності набуває характеру самореалізації.

Таким чином, творча діяльність – це самодіяльність, що охоплює зміну дійсності й самореалізацію особистості в процесі створення матеріальних і духовних цінностей, що сприяє розширенню меж людських можливостей.

Отже, психологічні та індивідуально-психологічні властивості формування повноцінної функціональної особистості доцільно розглядати цілісно як такі, що становлять єдиний ряд, який можна позначити терміном "соціально-психолого-індивідуальні" властивості особистості. Формування конкретного, синтетичного психологічного уявлення про особистість стає вкрай необхідним для практикуючих психологів, котрі працюють у різних сферах суспільного життя.

Усі ці обставини свідчать про необхідність розробки у практичній психології добре обґрунтованого синтетичного особистісного підходу, який був би орієнтований на розв'язання практичних психологічних проблем.

Аналіз наукових даних, що наведені у роботах відомих психологів, свідчать про необхідність визначення особистості як складної системи, в якій диференціюються та інтегруються різноманітні психічні якості. Вони формуються в особистості під впливом соціальних факторів протягом тривалого часу в умовах здійснення власної діяльності та спілкування з іншими людьми. Зважаючи на це, особистість дійсно можна розглядати як повноцінну, творчу й функціональну в житті суспільства.

Література

1. Ананьев Б.Г. Психологическая структура становления личности в процес ее индивидуального развития человека / Ананьев Б.Г. // Психология личности. Т. 2. Хрестоматия – Самара : Издательство Дом «БАХРАХ», 1999. – С.7-94.
2. Асмолов А.Г. Психология личности: ученик / Асмолов А.Г. – М.: Изд-во МГУ, 1990. - 367 с.
3. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: методические основания / Бабанский Ю.К.– М. : Педагогіка, 1982. – 192 с.
4. Бех І.Д. Особистісно орієнтований підхід у вихованні / Бех І.Д. // Професійна освіта: педагогіка і психологія. – К.: Ченстохова, 2000. – С. 345-364.
5. Баррон Ф. Особистість як функція проектування людиною самого себе / Баррон Ф. // Питання психології.- 1990. - №2. – С.153-159.
6. Козаков В.А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: підруч.: у 2-х ч. – Ч. 1. Психологія суб'єкта діяльності. – К.: КНЕУ, 1999. – С.13-26, 80-83.
7. Костюк Г.С. Про роль спадковості, середовища і виховання в психологічному розвитку дитини / Костюк Г.С. // Радянська педагогіка.- 1940. - №6. – С.15 – 30.
8. Лейтес Н.С. Об интеллекте и обоснованности. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960 – 215 с.
9. Мясичев В.Н. Психология отношений: избранные психологические труды / Мясичев В.Н. – М. : Ин-т практ. психологии, Воронеж : НПО «МОДЕК», 1995. – 356 с.
10. Петровский В.А. Психология неадекватной активности / Петровский В.А. – М.: ТОО «Конёк-Горбунок», 1992. – 244 с.
11. Сисоева С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. / Сисоева С.О. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.